

Almudena Grandes

Het ijzig hart

Vertaald door Mia Buursma en Ans van Kersbergen

SIGNATUUR

2010

I

Het hart

Ik heb er genoeg van niet te weten waar ik doodga. Dat is het grootste verdriet van de politieke vluchteling. Wat hebben wij te maken met de kerkhoven van de landen waar we leven? [...]

Begrijpen jullie het niet? Wij zijn die mensen die dertig jaar lang hun gedachten een voor een hebben gewikt en gewogen. Dertig jaar lang hebben wij verlangd naar ons verloren paradijs, ons eigen, unieke, bijzondere paradijs. Een paradijs met kapotte huizen en ingestorte daken. Een paradijs met uitgestorven straten, onbegraven doden. Een paradijs met neergehaalde muren, omgevallen torens en verwoeste velden.[...] Alles wat jullie erop hebben gezet, mogen jullie houden. Wij zijn de ballingen van Spanje. [...] Laat de ruïnes aan ons. Wij moeten beginnen vanaf de ruïnes. Wij komen eraan.

María Teresa León, *Memoria de la melancolía*

(Buenos Aires, 1970)

Wat de mens onderscheidt van het dier is dat de mens een erfgenaam is en niet louter een nakomeling.

José Ortega y Gasset

De vrouwen droegen geen nette kousen. Hun dikke, vlezige knieën, nog extra benadrukt door het elastiek van hun kniekousen, piepten af en toe onder de zoom van hun jurken uit, die eigenlijk geen jurken waren maar een soort vormeloze omhulsels van lichte stof zonder kraagje, waarvoor ik geen naam had. Ik keek naar hen, zoals ze daar stonden als afgeknotte bomen in het verwaarloosde gras van het kerkhof, zonder kousen, zonder laarzen, zonder jas, met niet meer dan een dik wollen vest dat ze met gekruiste armen tegen hun borst klemden.

De mannen droegen ook geen jas, maar zij hadden hun vest, ook van dikke wol en donkerder van kleur, dichtgeknoopt en hun handen weggestopt in hun broekzakken. Net als de vrouwen leken ze op elkaar. Ze hadden allemaal een getrimde baard, heel kort haar en hun overhemd was tot boven aan toe gesloten. Sommigen droegen een alpinopet, anderen niet, maar hun houding was identiek, de benen wijd uit elkaar, het hoofd kaarsrecht en de voeten ferm op de grond geplant, bomen, net als de vrouwen, kort, compact en bestand tegen rampen, heel oud maar tegelijkertijd heel sterk.

Mijn vader had ook lak aan de kou en hij minachtte koukleumen. Daar moest ik aan denken terwijl de ijsskoude bergwind, een briesje zou hij hebben gezegd, als een vlijmscherp mes dwars door mijn gezicht sneed. Begin maart, op de laatste winterochtenden, kan de zon heel verraderlijk zijn en net doen alsof hij al volop schijnt, wanneer de lucht een foto van zichzelf lijkt, van een zo intens blauw alsof een kind hem met een waskrijtje heeft bijgekleurd, de ideale, heldere, transparante lucht met op de achtergrond de bergen, de toppen nog getooid met sneeuw, en een paar bleke wolken die heel langzaam oplossen en met hun traagheid de illusie van lente nog overtuigender maken. Wat een prachtige dag, zou mijn vader hebben gezegd, maar ik had het koud, de ijzige wind sneed in mijn gezicht en het vocht uit de grond drong door de zolen van mijn laarzen, mijn sokken en de broze barrière van mijn huid. Ik had jullie weleens in Rusland of in Polen willen zien, zei hij toen we nog klein waren en klaagden over de kou op ochtenden als deze. Ik had jullie weleens in Rusland of in Polen willen zien, herinnerde ik me, toen ik in die onverstoorbare mannen op wie hij had kunnen lijken zijn minachting voor de kou terugzag, ik had jullie weleens in Rusland of in Polen willen zien, en de stem

van mijn moeder, Julio, alsjeblieft, zeg dat soort dingen toch niet tegen de kinderen ...

‘Gaat het, Álvaro?’

Ik hoorde de stem van mijn vrouw voor ik de druk van haar vingers voelde, de aanraking van een hand die in mijn jaszak de mijne zocht. Mai keek me aan met grote ogen en een onzekere glimlach, de uitdrukking van iemand die weet dat er geen goede manier bestaat om een ander te troosten wanneer de dood zijn allesverwoestende werk heeft gedaan. Het puntje van haar neus was rood en haar sluike bruine haar sloeg in haar gezicht alsof de wind het op hol had gebracht.

‘Ja hoor,’ zei ik, ‘het gaat goed.’

Ik klemde mijn vingers om de hare tot ze me weer losliet, maar ze week geen millimeter van mijn zijde.

In het aangezicht van de dood is er geen troost, maar mijn vader zou het fijn hebben gevonden dat hij werd begraven op een ochtend als deze, die zo leek op de ochtenden die hij uitkoos om ons allemaal in de auto te laden en in Torrelodones te gaan eten. Kijk eens naar die lucht, wat zijn de bergen helder, je kunt zelfs Navacerrada zien, wat een fantastische ochtend, van dit briesje komt een dode nog tot leven, wat hebben we het getroffen ... Hoewel mijn moeder als kind de zomers in het dorp had doorgebracht en ze er haar man had leren kennen, hield ze niet van die uitstapjes. Ik ook niet, maar we genoten wel allemaal van hem, van zijn kracht, zijn enthousiasme, zijn vrolijkheid, en daarom lachten we en zongen we onderweg liedjes, tot we in Torrelodones waren, dat rare dorp dat eerst een buitenwijk leek en later een station met een paar huizen eromheen. Wedden dat jullie niet weten waarom het zo heet? Natuurlijk wisten we dat, de toren van de Lodones, een miniatuurfort als een speelgoedkasteel op een heuvel naast de weg, maar bij elke reis legde hij het ons weer uit, het is een heel oude toren, de Lodones waren net zoiets als de Visigoten, om jullie een idee te geven ... Mijn vader zei altijd dat hij niet van zijn dorp hield, maar hij vond het wel fijn om er met ons naartoe te gaan en ons de heuvels en de velden te laten zien waar hij als kind met zijn vader schapen hoedde, en om door de straten te paraderen en bekenden te groeten, waarna hij ons altijd en eeuwig hetzelfde verhaal vertelde, dat was Anselmo, zijn grootvader was een volle neef van de mijne, die mevrouw heet Amada en die naast haar is Encarnita, ze zijn al hun hele leven dikke vriendinnen, die man daar, Paco heet hij, was altijd ontzettend driftig, maar ik ging met mijn vrienden vaak fruit uit zijn moestuin stelen ...

Paco, die bij het minste gerucht met een buks zijn huis uit kwam, maar nooit schoot op de diefjes die zijn vijgen- en kersenbomen plunderden, was veel ouder dan mijn vader en waarschijnlijk al overleden, maar Anselmo was naar zijn begrafenis gekomen en Encarnita ook. Onder het dorre masker van de ouderdom herkende ik hun gezicht, dat volle, vriendelijke gezicht dat naar mijn kinderoogen had gelachen. Er waren vele jaren voorbijgegaan, meer dan twintig, sinds de onweerstaanbaar mooie zondagse hemel ons voor het laatst naar Torrelodones had gevoerd om er te eten, en daarna was ik er nooit meer terug geweest. Daarom was ik zo onder de indruk van dat beeld van die oude mensen aan wie de tijd sneller maar ook langzamer voorbij was gegaan, totdat ze waren beland in een andere oude dag, zo verschillend van die van mijn vader, die op het einde van zijn leven minder dan ooit op hen leek. Op een andere dag, in een andere situatie, bij een andere begrafenis had ik hun gezichten misschien niet eens kunnen onderscheiden in de donkere, uniforme massa van opeengepakte lichamen, maar op die zonnige, trieste, blauwe, ijskoude ochtend bestudeerde ik hen een voor een, hun rompen robuust als boomstammen, hun korte, massieve benen, de haast arrogante, koppige, oude maar niet afgeleefde schouders en de matbruine kleur van hun huid, verweerd door de zon in de bergen, die naar binnen dringt zonder een bronzen glans achter te laten. Verticale, diepe rimpels, lang als littekens, doorkliefd en hun wangen van boven naar beneden, maar ze maakten geen ingenieuze weefsels van fijne draden om hun ogen. Daar waren maar een paar rimpels te zien, diep en resoluut, hun gezicht leek door de tijd met een mes gebeeldhouwd, terwijl voor mijn vader een fijner, maar misschien ook meedogenlozer instrument was gekozen.

Julio Carrión González was geboren in een huis in Torrelodones, maar hij stierf in een ziekenhuis in Madrid, omgeven door honderden snoeren, monitoren en apparaten, zijn huid was spierwit en zijn dochter, arts op de intensive care, stond aan het hoofdeinde van zijn bed. Op een zeker moment, lang voor hij mij verwekte, begon zijn leven af te wijken van dat van de mannen en vrouwen met wie hij was opgegroeid en die hem hadden overleefd, de dorpsgenoten die naar zijn begrafenis waren gekomen alsof ze uit een andere tijd, uit een andere wereld kwamen, uit een oud land dat niet meer bestond, dat ik had gekend maar me toch niet meer kon herinneren. Voor hen was alles ook veranderd, dat wist ik. Ik wist dat ook zij zouden sterven omgeven door snoeren, monitoren en apparaten, als ze tenminste op tijd het ziekenhuis haalden, als ze iemand kenden met een auto of een telefoon die snel kon ingrijpen. Ik wist dat de ge-

woonte om op pantoffels en zonder jas, kousen of tas het huis uit te gaan geen verband hoefde te houden met het saldo op hun bankrekening, dat al jaren gestaag opliep dankzij de systematische uittocht van Madrilenen die besloten hadden de stad te verlaten en de gekste prijzen betaalden voor een lapje grond dat vroeger nauwelijks genoeg opleverde om er een stuk of wat schapen te kunnen houden. Dat wist ik en toch zag ik in hun gebruikte gezichten, in hun boomachtige lichamen, in het versleten ribfluweel van hun broek en in de sigaret die sommigen haast uitdagend tussen hun lippen klemde, en ook in de blote knieën van de vrouwen die zich amper tegen de kou beschermden met een wollen vest, een oud beeld van bittere armoede, het beeld van een barbaars Spanje.

Aan de andere kant van het graf stond zijn gezin, de elegante vruchten van zijn welvaart, zijn weduwe, zijn kinderen, zijn kleinkinderen, en ook enkele zakenpartners, de weduwen van weer andere en een paar selecte vrienden. We waren met weinig mensen. Mijn moeder had ons gevraagd of we alsjeblieft niemand wilden waarschuwen. Tenslotte is Torreledones Madrid niet, had ze gezegd, het zal veel mensen niet gelegen komen ... We begrepen allemaal dat ze haar kennissen en vrienden liever bij de herdenkingsplechtigheid wilde ontmoeten en we hadden haar wensen gerespecteerd, ik had mijn schoonouders niet op de hoogte gesteld en ook de broers en zussen van mijn vrouw niet, en zelfs Fernando Cisneros niet, die toch mijn beste vriend was sinds we tegelijk aan onze studie waren begonnen. We waren met weinig mensen, en we verwachtten verder niemand meer.

Ik houd niet van begrafenissen, dat weten ze. Ik houd niet van het onverschillige gezicht van de doodgravers, met die uitdrukking van kunstmatig, voorspelbaar en zo menselijk medeleven wanneer hun blik die van de nabestaanden kruist. Ik houd niet van het geluid van de spades, niet van het ruwe schuren van de kist langs de wanden van het graf, niet van het zachte loskomen van de touwen, niet van die ceremoniële handjes aarde en die enkele roos, niet van die hoogdravende, bedrieglijke gebeden voor de overlevenden. Ik houd niet van het macabere ritueel van een plechtigheid die uiteindelijk altijd zo kort, zo triviaal, zo onbegrijpelijk draaglijk is. Daarom stond ik alleen, op een afstand, met Mai naast me, gescheiden van de mijnen en de anderen, even ver weg van de bontmantels als van de wollen vesten en bijna veilig voor het geprevel van de pastoor die mijn familie uit Madrid had meegebracht, pater Aizpuru, van wie mijn moeder altijd zei dat hij haar kinderen op het rechte pad had gebracht en die door mijn broers nog steeds met dezelfde angstvallige en

kinderlijke eerbied werd bejegend die hij vroeger zelf cultiveerde als hij scheidsrechter was bij de partijtjes voetbal op de binnenplaats van de school. Ik had een hekel aan hem, omdat hij me in de laatste klas van de middelbare school, toen hij mijn mentor was, op de koudste winterochtenden met ontbloot bovenlijf op de binnenplaats gymnastiek liet doen.

Wat zijn jullie, mannen of doetjes? Een ander beeld van Spanje, hij met zijn hooggesloten soutane en ik rillend als een pasgeschoren schaap, terwijl er natte sneeuw naar beneden viel. Wat zijn jullie, mannen of doetjes? Ik antwoordde nooit enthousiast mannen op die vraag, omdat in mijn hoofd maar plaats was voor één idee, één zin, vijf woorden, je bent een klootzak, Aizpuru, je bent een klootzak, en ik nam wraak als de onnozelle sukkel van zestien jaar door in de vrijdagmis te zwijgen, niet te bidden, niet te zingen, niet te knielen, verrek maar, Aizpuru, want het is jouw schuld dat ik van mijn geloof ben gevallen. Totdat hij mijn moeder opbelde, haar na de les op school ontbood, lang met haar sprak en haar vroeg me in de gaten te houden. Alvarito is anders dan zijn broers, zei hij tegen haar, hij is gevoeliger, lastiger, zwakker. Een aardig joch, vlijtig, plichtsgetrouw, ja, intelligent, bijna té intelligent voor zijn leeftijd, daarom baart hij me zorgen. Jongens als hij kunnen op het slechte pad raken, daarom lijkt het me goed als jullie hem in de gaten houden. Die avond kwam mama op de rand van mijn bed zitten, streek met haar vingers door mijn haar en vroeg, zonder me aan te kijken, Álvaro, jongen, jij vindt meisjes toch leuk, hè? Ja, mama, antwoordde ik, heel leuk. Ze zuchtte, gaf me een kus en verliet de kamer. Het was de eerste en de laatste keer dat ze me naar mijn voorkeuren vroeg, en tegen mijn vader heeft ze nooit een woord gezegd. Ik deed eindexamen met goede cijfers en met een constante dreun in mijn hoofd, je bent een klootzak, Aizpuru, een klootzak, zonder te weten dat ik vele jaren later zou begrijpen dat hij gelijk had en niet ik.

Álvaro, jongen, ik zie dat je geen zin had om een pak aan te trekken en een das om te doen, maar wees nou op z'n minst een beetje aardig tegen pater Aizpuru, alsjeblijft ... Dat was het enige wat mijn moeder me die ochtend had gevraagd, en ik was vooruitgelopen om hem als eerste de hand te schudden, zodat mijn koele begroeting onmiddellijk gecompenseerd zou worden door het misbaar van mijn broers Rafa en Julio, die zich helemaal lieten gaan in de armen van die dikke oude man die hen huilend en kwijlend over het hoofd aaide en op de wangen kuste. Ik heb twee moeders, een op aarde en een in de hemel. Goed beschouwd flauwekul. Ik probeerde het tegen mijn vrouw te zeggen, maar die trapte hard

op mijn tenen. De moeder die ik op aarde heb, die me in de hal van haar huis een laatste bezorgde blik had toegeworpen, had vast met haar gepraat, en mijn vader was net gestorven, we gingen hem begraven, we hadden allemaal al genoeg aan ons hoofd en zijn weduwe nog wel het allermeest, zodat ik alles deed wat je in zo'n situatie vermoedelijk hoort te doen, behalve bij het graf gaan staan.

Pater Aizpuru had gelijk, ik was anders dan mijn broers en toch was ik een brave jongen, dat ben ik altijd geweest, ik heb minder problemen en ruzies veroorzaakt dan zij. In de onwetenschappelijke wereld zonder getallen waarin ik opgroeide, kreeg ik door mijn aanleg voor abstracte berekeningen, die weliswaar bovengemiddeld was, een intelligentie toegedicht die ik volgens mij niet heb. Ik ben theoretisch natuurkundige, dat wel, en wie die woorden voor het eerst hoort, trekt zijn wenkbrauwen op en tuit verbaasd zijn lippen, totdat hij even rustig nadenkt over de betekenis ervan, over mijn salaris als universitair docent en over mijn kansen om naar hun maatstaven rijk of belangrijk te worden. Dan begrijpen ze hoe het echt in elkaar zit, dat ik een verstandige, gewone, ja zelfs doodgewone man ben, tenminste, dat was ik tot die ochtend waarop mijn enige eigenaardigheid, een ziekelijke afkeer van begrafenissen, in mijn ziel plotseling de diepe en universele droefheid van nabestaanden verdrong en plaats maakte voor een mysterieuze zintuiglijke waakzaamheid, die waarschijnlijk deels te wijten was aan het pilletje dat ik van Angélica met alle geweld bij het ontbijt had moeten innemen. Je hebt niet gehuild, Álvaro, zei ze, hier, dit zal je goed doen. Het was waar dat ik niet had gehuild, ik huil weinig, heel weinig, bijna nooit. Ik vroeg mijn zus niet wat het was, en ik weet ook niet zeker of het niet mijn eigen verdriet was dat ineens als vanzelf stopte en plaatsmaakte voor wat ik later alleen maar kon verklaren als een plotselinge bewustzijnsverruiming, een geconcentreerde en tegelijk afstandelijke aandacht voor de dikke, vlezige knieën van de dorpsgenotes van mijn vader, waarna ik even onverwachts de gezichten en lichamen van mijn familie begon te ontleden.

Daar stonden ze, en opeens kon ik naar hen kijken alsof ze onbekenden waren. Pater Aizpuru hield geen moment zijn mond en naast hem stond mijn moeder met haar azuurblauwe ogen naar de horizon te staren, met de heldere blik van een nog jeugdige vrouw in het gezicht van een bejaarde, haar huid zo doorzichtig, zo broos dat hij haast leek te knappen. Mijn moeders rimpels hadden geen eigen karakter, haar ogen wel, omdat ze lief leken maar hard konden zijn, door hun onschuldige kleur hadden ze iets geraffineerds en als ze lachte waren ze mooi, maar als ze woedend

was, werden ze van binnenuit beschenen door een zuiverder, nog blauwer licht. Mijn moeder was nog steeds een mooie vrouw, ze was zo mooi, zo blond, zo blank, zo exotisch geweest, Angélica Otero Fernández, met haar Scandinavische uiterlijk, een echte zeldzaamheid. Jouw familie kwam vast uit Soria, zei mijn vader vaak tegen haar, de Iberiërs hadden ook blond haar en lichte ogen ... Mijn vader kwam uit Galicië, Julio, antwoordde ze dan, uit een dorp bij Lugo, en mijn moeder uit Madrid, dat weet je maar al te goed. Ja, maar ik bedoel daarvóór, oorspronkelijk, en anders moet je vader een Kelt zijn geweest, hield hij vol, omdat hij op geen enkele andere manier kon verklaren waarom de genen van zijn vrouw zoveel sterker waren geweest dan de zijne en waarom ze al die kinderen met lichte ogen hadden gekregen die zo blond en zo blank, zo exotisch waren, op één kind na, en dat was ik.

Zigeuner, zigeunertje, noemden mijn broertjes en zusjes me vaak, en dan zei hij dat ze hun mond moesten houden. Trek je er maar niks van aan, Álvaro, jij lijkt op mij, dat zie je toch? In de loop van de tijd was dat steeds duidelijker geworden. Pater Aizpuru had gelijk, ik ben anders dan mijn broers en zussen, ik zie er zelfs anders uit. Rafa, de oudste, was nu zevenenveertig, zeven jaar ouder dan ik, en nog steeds blond, al was hij bijna kaal. Ernstig, haast streng en volkomen opgaand in de plechtige ceremonie stond hij naast mijn moeder, een lange, vroegoude man, met smalle schouders in verhouding tot zijn postuur en een buikje dat niet bij zijn slanke gestalte paste. Julio, de derde, was drie jaar jonger en zag er bijna hetzelfde uit, al waren de sporen van het ouder worden op zijn gezicht en zijn lichaam veel minder zichtbaar. Tussen hen in was Angélica geboren, dokter Carrión, die haast groene ogen had en jaloers was op mijn haar, omdat het hare dun en broos was. Het mysterieuze bloed van de families Otero en Fernández had bij de vrouwen betere resultaten opgeleverd dan bij de mannen. Mijn broers waren niet zo aantrekkelijk, maar mijn zussen waren heel knap en Clara, de jongste, die ook heel blond was en honingkleurige ogen had, kon je zelfs opvallend mooi noemen. En dan was ik er nog, op straat, in het park en op school een gewone jongen, maar bij mij thuis een uitzondering. Vier jaar na Julio en vijf jaar voor Clara kwam ik ter wereld met zwart haar, zwarte ogen en een donkere huid, met brede schouders, behaarde benen, grote handen en een platte buik, op en top een Carrión, kleiner dan mijn broers en nauwelijks groter dan mijn zussen, kortom anders.

Op de dag van mijn vaders begrafenis, op het kerkhof van Torrelodones, wist ik nog niet hoe pijnlijk dat verschil zou worden. Ik had je wel-

eens in Rusland of in Polen willen zien, zou hij tegen me gezegd hebben, want het was koud, ik had het koud, ondanks de das, de handschoenen en de laarzen had ik mijn handen in mijn zakken gestopt en mijn jas helemaal dichtgeknoopt, hoewel ik niet blond of bleek was, hoewel ik niet op mijn broers en zussen leek. Zij hadden het ook koud, maar ze verborgen het met de haast krijgshaftige houding van hun schouders en met hun handen die gevouwen op hun jas rustten. Op de laatste begrafenis die mijn vader had bijgewoond, had hij waarschijnlijk een soortgelijke houding aangenomen en er net zo uitgezien, met net zulke handschoenen en eenzelfde blik, zo verschillend van de geduldige berusting die de blik van Anselmo en Encarnita zo krachtig maakte, met ogen die geen haast hadden omdat ze geen verrassingen meer verwachtten, arrogant omdat ze er genoeg van hadden om zonder verlangen naar de wereld van anderen te kijken. Dát was de eigenschap die mijn vader was kwijtgeraakt, besepte ik ineens, omdat hij een ander leven had geleid, meer geluk had gehad. Geld maakt niet gelukkig, maar wel nieuwsgierig, het leven in een stad is niet gezond, maar ook niet saai, macht corrupteert, maar je wordt er ook geraffineerder van, en hij had veel geld en veel macht gehad en was gestorven zonder een vegeterend of misschien zelfs doods bestaan te hoeven leiden, zoals de kinderen die met hem hadden gespeeld en die nu, op het moment dat hij definitief zou verdwijnen, waren gekomen om te erkennen dat hij een van hen was.

Maar dat was hij niet. Niet meer. Daarom maakte het zo'n indruk op me hen daar aan één kant van het graf bij elkaar te zien staan zonder dat ze zich aansloten bij de andere rouwende mensen, terwijl ze de weduwe en kinderen van Julito Carrión bestudeerden met dezelfde neutrale concentratie waarmee ik naar hun gezichten en gebaren keek. Als ik niet op hen had gelet, als ik de vreedzame uitdaging van hun blote knieën en wollen vesten niet had geaccepteerd, was me daarna misschien niets meer opgevallen. Maar ik bleef naar hen kijken, en intussen vroeg ik me niet af waarom ik dat deed, maar wél of ze ook hadden gezien dat ik niet op mijn broers en zussen lijk, totdat pater Aizpuru eindelijk ophield met praten, om zich heen keek waar ik was en die vreselijke zin uitsprak, willen de familieleden dichterbij komen.

Tot dat moment was ik me niet bewust geweest van de stilte, maar ineens hoorde ik in de verte het geluid van een motor, en ik was blij met dat lawaai, het geronk dat het valse geknars van de spades maskeerde, die de aarde omwoelden alsof ze me met hun ruwheid wilden kwetsen, of ze de oren van die laffe zoon en opstandige leerling van pater Aizpuru wil-

den straffen. Willen de familieleden dichterbij komen, had hij gezegd, maar ik verroerde me niet. Mai keek me aan en kneep in mijn hand, ik schudde mijn hoofd en zij ging naar hen toe. Nu komen de touwen, dacht ik, het gehijg van de zwoegende mannen en het grove, vernederende hout dat tegen de wanden van de grafkuil stoot, maar ik zou niets horen, want die auto kwam eraan, van verre onderscheidde ik het profane, troostende geluid van de motor, ik hoorde het aanzwellen, naderbij komen en kort nadat de spades hun werk hadden gedaan, ineens stoppen.

We waren met weinig mensen, en we verwachtten verder niemand meer, maar toch kwam er nu op het verkeerde moment nog iemand aan.

‘Wat wil jij, mama?’

‘Niks, jongen.’

‘Mama, je moet iets eten ...’

‘Nu niet, Julio.’

‘Eh ... ik denk dat ik wittebonensoep neem, en als hoofdgerecht ...’

‘Clara!’

‘Wat is er? Ik ben zwanger, hoor. Ik heb honger.’

‘Laat haar toch eten wat ze wil. Iedereen moet op zijn eigen manier rouwen.’

‘Echt? Dan wil ik aaltjes.’

‘Geen sprake van!’

‘Papa! Tante Angélica zegt net ...’

‘Wat tante Angélica net heeft gezegd, kan me niks schelen. Jij bestelt geen aaltjes en daarmee uit.’

‘En? Weten jullie het al?’

‘Ja, lamskoteletjes voor alle kinderen.’ Mijn twee neefjes snoven tegelijkertijd, maar ze durfden niet te protesteren. ‘De voorgerechten zoek ik wel uit, en laat mama op z’n minst wat soep eten.’

‘Maar ik wil niets, Rafa.’

‘Een beetje bouillon dan.’

‘Nee.’

‘Angélica, zeg jij eens iets.’

‘Hij heeft gelijk, mama, je moet iets eten.’

‘Ik wil, ik wil, ik wil ...! Hé, ik heb mijn hand opgestoken!’

‘Julia, wat is er met jou aan de hand?’

‘Nou, ik wil kip met knoflook.’

‘Wie wil er nog meer kip? Steek je hand maar op ...’

Mijn schoonzus Isabel, als altijd de trouwe hulp van haar man, die zijn positie als eerstgeborene uitoefende met onmiskenbaar gezag en zonder enige consideratie tegenover dat van de ober, begon handen te tellen, waarop iedereen plotseling zweeg, alsof iemand de pauzeknop had aangeklikt tijdens de vertoning van een zich eindeloos herhalende film, de etentjes van de familie Carrión Otero in een restaurant langs de weg naar La Coruña, twaalf, nu nog maar elf volwassenen, en elf, binnenkort twaalf kinderen, die allemaal tegelijk praatten, schreeuwden en bewogen.

‘Mama, wie was die jonge vrouw die op het eind nog kwam?’

De stilte duurde langer dan ik had verwacht, want iedereen luisterde ineens mee, maar niemand kon mijn vraag beantwoorden.

‘Welke vrouw?’ vroeg mijn moeder.

‘Álvaro, wat wil jij trouwens? Voor jou heb ik nog niks staan.’

‘Ik? Koteletjes, net als de kinderen.’

‘Stil eens even, Isabel.’ Heel even schitterden die helblauwe ogen nieuwsgierig. ‘Welke vrouw, Álvaro?’

‘Tja, een jonge vrouw ... Ongeveer van Clara’s leeftijd, tamelijk groot, met lang, sluijk kastanjebruin haar ... Ze kwam met een auto, op het eind. Ik zag haar aankomen, ze bleef dicht bij het hek staan. Ze had een broek aan, een grote zonnebril op en een met bont gevoerde jas. Hebben jullie haar niet gezien?’

Niemand had haar gezien. Ze was langzaam, met voorzichtige stappen het kerkhof op gelopen om te voorkomen dat de hoge hakken van haar laarzen weg zouden zakken, maar ze keek niet naar de grond en ook niet naar de lucht, maar recht vooruit, of liever gezegd, ze liet zich bekijken, ze liep over het schaarse gras alsof ze over een rode loper schreed. Er was iets in haar houding, in haar manier van bewegen, in de wijze waarop haar armen zacht op de maat van haar stappen meebewogen, haar schouders los en ontspannen, wat niet paste bij een universele norm, de onbewuste maar onvermijdelijke, zelfs wat theatrale schuchterheid die de aanwezigen bij een begrafenis gemeen hebben, zelfs als ze de overledene nooit hebben gekend. Ik kon haar ogen niet zien, maar wel haar mond, haar kin, de half geopende lippen, een serene uitdrukking, haast een glimlach, hoewel ze op geen enkel moment echt glimlachte. Ze kwam ook niet echt dichterbij. Ze bleef op dezelfde afstand staan als ik, zich misschien wel of misschien helemaal niet bewust van het feit dat ik haar enige getuige was, de enige die haar kon bekijken, de enige die zich later nog zou herinneren haar gezien te hebben.

‘Ik heb me afgevraagd of ze misschien bij jullie werkt.’ Ik keek Rafa en

Julio aan. ‘Voor hetzelfde geld is ze een vroegere secretaresse van papa, of ... Ik weet het niet, ze zou een medewerkster van het bouwbedrijf kunnen zijn.’

‘Maar dan was ze wel naar ons toe gekomen om iets te zeggen.’ Rafa keek mij aan, en daarna Julio, die knikte, waarop ze mij weer aankeek. ‘Ik heb op kantoor nog tegen niemand iets gezegd.’

‘Ik ook niet.’

‘Nou, dan eh ... Ik weet het niet. Het kan ook nog zijn dat ze papa beter kende dan ons, dat ze bijvoorbeeld een van de verpleegsters was die hem in het ziekenhuis verzorgd hebben, toch? Misschien geneerde ze zich wel om naar ons toe te komen en ons te begroeten ...’

Maar al die dingen bedacht ik achteraf, toen ik een aannemelijke verklaring zocht voor haar plotselinge verdwijning, die even onverklaarbaar was als haar komst. Eerst bedacht ik iets veel onnozellers, dat ze zich had vergist, dat ze niet had geweten dat ze op een begrafenis kwam, dat ze op die koude donderdagochtend in maart, in de zon en zonder vogels op dat kleine, afgelegen kerkhof iets anders te doen had. Het kwam niet alleen door haar houding, het nonchalante van een vrouw die eigenlijk nergens heen gaat en alleen maar op straat loopt om met zichzelf te pronken. Ook vanwege haar uiterlijk was het vreemd dat ze bij de begrafenis van mijn vader was, bij dat in tweeën verdeelde gezelschap, waar de herinneringen aan zijn jeugd en die aan zijn volwassen leven werden belichaamd in twee compacte, tegengestelde, onverenigbare realiteiten. Ze was jong, elegant en warm gekleed, ze had loshangend haar en had zich niet opgemaakt, wat contrasteerde met de opvallend geraffineerde laarzen die ze aanhad. Qua uiterlijk had ze bij mijn familie kunnen of zelfs moeten horen en toch kende ik haar niet. Als ze familie was geweest van Anselmo, Encarnita of van een van de andere dorpelingen die in een groepje bij elkaar bleven staan en zich niet aansloten bij de Madrilenen, had ze naar hen toe moeten gaan om hen te begroeten, maar dat deed ze niet. Integendeel, ze opende haar tas, haalde er een pakje sigaretten en een aansteker uit, stak een sigaret op, zette haar zonnebril af en keek me aan.

‘Ik weet niet wat ik moet zeggen ...’ Mijn zus Angélica had wat meer tijd nodig om te reageren. ‘Op de IC ken ik alle verpleegsters en bij jouw beschrijving schiet me echt niemand te binnen. Antoñita is jong, maar niet lang, en de anderen ... Bovendien kan het wel zijn dat ze zich geneerde om mama te begroeten, maar dan had ze tegen mij toch wel iets gezegd.’

‘Tja, ik weet het niet, maar ik héb haar gezien,’ hield ik vol, en ik keek

mijn broers en zussen een voor een aan. ‘Misschien woont ze wel bij een van jullie in de buurt of is ze een vroegere klasgenote, of zo. Ze had best een studiegenote van jou kunnen zijn, Clara ...’

‘Ze zal wel uit het dorp komen,’ merkte mijn oudste broer op, terwijl mijn jongste zusje haar hoofd schudde.

‘Daar heb ik ook aan gedacht, maar zo zag ze er niet uit.’

‘Wat zeg je nou, Álvaro?’ Mijn moeder steunde Rafa’s hypothese. ‘Hoe iemand eruitziet heeft daar niks mee te maken. Als ze nou van mijn leeftijd was, maar tegenwoordig hebben jullie jongeren allemaal hetzelfde soort kleding aan, of je nou uit een dorp of uit een stad komt.’

De vrouw had me aangekeken alsof ze mij wél kende, alsof ze me wilde herkennen, en toen bedacht ik ineens dat ze misschien daarom was gekomen, niet om bekeken te worden, maar om ons te zien, en ik bleef haar recht in de ogen kijken, die groot waren en een vreemde, groenige, donkere kleur hadden, terwijl zij mij geduldig en vastberaden aanstaarde, alsof ze al heel lang wachtte op een gelegenheid om ons terug te zien, alsof ze alleen maar hierheen was gekomen om ons te herkennen, om mij te herkennen, en dat ik me aanvankelijk had vergist toen ik haar bekeek en dacht dat ze daarvoor was gekomen. De afgelopen twee dagen had ik zoveel geroookt dat ik die ochtend was opgestaan met de illusie voorgoed te stoppen, maar in mijn jaszak zat een pakje, en de sigaret die ze langzaam oprookte terwijl ze naar mij bleef kijken, dwong me mijn voornemens te laten varen. Toen ik mijn sigaret opstak, had ze de hare al uitgemaakt en keek ze al niet meer naar mij maar voor zich uit, naar mijn moeder, die stond te snikken terwijl Rafa een handvol aarde pakte en die op de kist gooide, naar Clara, die met een laatste, indroevig gebaar wat bloemen in de grafkuil liet vallen, en naar mijn oudste neven, die nog zo jong waren, jongens die in hun pak met das ineens man moesten zijn, opgelaten met hun rol, met hun kleren en met het strenge toezicht van de volwassenen. Ze bestudeerde hen net zo intens geduldig als ze eerst naar mij had staan kijken, als iemand die een missie volbrengt. Op dat moment was ik er ineens van overtuigd dat die onbekende vrouw heel goed wist waar ze was, en ik voelde een aan angst grenzende onrust opkomen, een vage benauwdheid die ik toeschreef aan de spanning van het onverklaarbare en niet aan gevaar. Plotseling zakte mijn moeder in elkaar, mijn broer Julio ving haar op en ondersteunde haar, de anderen reageerden meteen en gingen om haar heen staan, en ik begreep dat alles voorbij was, de spades, de gebeden, de touwen. Mijn vader was al op weg naar de vergetelheid toen ik ten slotte ook dichterbij kwam en mijn plaats tussen mijn familieleden innam.

‘Ik heb haar wél gezien.’ Mijn neefje Guille, de tweede zoon van Rafa en de slimste van alle kinderen, had met zijn mobieltje zitten spelen, maar keek me nu aan. ‘Ze had een geruit colbertje aan en een soort rijbroek met van die laarzen tot over je knieën, toch?’

‘Ja, precies, die vrouw was het. Gelukkig dat jij haar ook hebt gezien ...’ Ik lachte naar hem en ontving in ruil de glimlach van een veertienjarige die apetrots is dat hij in het middelpunt van de belangstelling staat. ‘En heb je haar ook weg zien gaan?’

‘Nee, dat niet. Ze stond ergens achteraan, en ik dacht dat ze later wel naar ons toe zou komen, net als de anderen, maar ik heb haar niet meer gezien. Ze viel me op want ... Ze was mooi, hè?’

‘Natuurlijk is het wel vreemd ...’ Mijn broer Rafa keek zijn zoon aan en toen mijn moeder.

‘Kan ze geen familie zijn, mama?’ hield ik vol. ‘Ik weet niet, een verre nicht of zo ...’

‘Nee,’ zei mijn moeder kortaf en zeer beslist. ‘Je begrijpt toch wel, jongen, dat ik al mijn familieleden nog ken. Ik ben dan wel oud, maar mijn hersenen werken nog prima.’

‘Ja, maar het is wel zo dat ...’ Door de blik in haar ogen durfde ik niet verder te gaan, ik zag er iets in wat ik niet verwachtte. ‘Ach, laat ook maar.’

‘Álvaro ... slik je soms het een of ander?’ Mijn zus Angélica mengde zich in het gesprek op de achterdochtig zorgzame toon die we allemaal maar al te goed kenden van de bevallingen en ziekenhuisopnames in onze familie. ‘Als je alleen dat pilletje hebt genomen dat ik je vanochtend heb gegeven, dan gedraag je je eerlijk gezegd wel een beetje vreemd ...’

Ik had ook verwacht dat ik de vrouw van dichtbij zou zien, dat ik haar opnieuw in de ogen zou kijken, dat ik zou horen wie ze was en waarom ze was gekomen, maar ik omarmde alle bontmantels, alle wollen vesten, omhelsde bekenden en onbekenden, kustte gezichten met en zonder rimpels, maar ze kwam niet. Op een gegeven moment vroeg mijn moeder, met plotseling ingevallen wangen en een zo intense uitputting op haar gezicht als we zelfs tijdens de zwaarste momenten van papa’s sterfbed niet hadden gezien, onze hulp omdat ze naar huis wilde. Ik sloeg mijn armen om haar heen, en Julio en ik ondersteunden samen haar wonderlijk lichte lichaam en brachten haar pijlsnel weg van het kerkhof. ‘Negenenveertig jaar,’ fluisterde ze, ‘we zijn negenenveertig jaar samen geweest, negenenveertig jaar hebben we in hetzelfde bed geslapen, en nu, nu ...’ ‘Nu moet je Clara’s dochtertje leren kennen, mama, en Álvaro’s zoon en

mijn kinderen zien opgroeien,' zei Julio, en hij somde andere getallen op die konden dienen als ankers, als houvast om haar met het leven te verbinden, 'je hebt vijf kinderen, mama, en twaalf kleinkinderen, en we houden allemaal van je, en we hebben je nodig, we hebben je nodig om van papa te blijven houden, zodat hij levend blijft, dat weet je wel ...' Mijn moeder liep heel langzaam, Julio troostte haar met lieve, kalmerende woorden en ik kuste haar zo nu en dan en drukte mijn lippen en mijn wangen tegen haar hoofd om me tegenover mezelf te verontschuldigen terwijl ik overal naar die onbekende vrouw bleef uitkijken, hoewel ik eigenlijk wel wist dat ze er niet meer was. Ik wilde alle mogelijkheden de revue laten passeren om me ervan te overtuigen dat ik haar strategie had doorzien, te laat komen, als de aanwezigen bij de begrafenis al met hun rug naar de ingang staan en de naaste familieleden zich rond de priester hebben verzameld, de plechtigheid van een afstand bekijken, onder de bescherming van de laatste momenten van verslagenheid van degenen die alle eerdere fases van verdriet al achter zich hebben, en snel weer vertrekken. Dat had ze allemaal zo gepland, maar ze had geen rekening kunnen houden met mij, met mijn enige eigenaardigheid, die ziekelijke afkeer van begrafenissen, die haar plan in de war had gestuurd en haar slimheid beknot. Ze wilde niet dat iemand haar zag, maar ik had haar gezien, alleen ik en een jongen van veertien die haar meteen zou zijn vergeten als ik bij het verlaten van het kerkhof niet zeker had geweten dat haar aanwezigheid geen illusie was geweest en ook geen samenloop van omstandigheden, helemaal niets wat toeval genoemd kan worden. Ze was er geweest en had naar ons gekeken alsof ze ons kende, alsof ze ons wilde herkennen en terwijl ik naar haar keek, had ik in haar profiel iets bekends ontdekt, een vluchtige kleinigheid die ik niet had kunnen benoemen toen ik haar van voren zag, net zoals ik niet begreep waarom mijn moeders ogen zo helblauw oplichtten toen ze mijn onschuldige vraag hoorde.

'Waarom heb je me dat niet eerder verteld, Álvaro?'

'Wat?' Miguelito verzette zich hevig toen ik hem in het stoeltje op de achterbank van de auto zette, maar toen het me eindelijk lukte de laatste gesp vast te klikken, was hij al in slaap gevallen.

'Dat van die vrouw ...' Mai startte de motor en ik zat naast haar, want mijn zus Angélica had, met haar gebruikelijke bezorgdheid, volgehouden dat het beter was als ik niet zou rijden en ik had er ook geen zin in. 'Je had het me toch eerder kunnen vertellen, toen we Miguelito gingen ophalen, of toen we naar het restaurant gingen.'

‘Ja, misschien wel,’ gaf ik toe, en ik had er weinig aan toe te voegen. ‘Maar het is gewoon niet bij me opgekomen.’

Mijn vrouw stopte voor een rood licht, glimlachte, streek met een hand over mijn haar, boog zich naar me toe en kustte me, en deze opeenvolging van hartelijke, rustige handelingen verlostte me van de kou en de onrust van die ochtend en bracht me weer terug naar een bekende plaats, mijn eigen leven, een vlak landschap met in cultuur gebrachte grond dat van mijn ogen en van mijn geweten doorgaans niet al te veel eiste.

‘Wat raar allemaal, hè?’ zei ze toen we al op de snelweg reden.

‘Ja. Of ... nee.’ De dood is zo vreemd, dacht ik. ‘Ik weet het niet.’

De balkons van grootmoeder Anita stonden vol geraniums, hortensia's en begonia's met witte, gele, roze, rode, paarse en oranje bloemen, die zoveel licht en verzorging kregen dat ze niet genoeg hadden aan hun aardewerken potten en langs de muren omhoogklommen en over de relingen omlaag hingen. Want in Parijs bevroren ze bijna elk jaar, vertelde ze haar kleindochter als ze naar buiten ging om ze water te geven, een moeilijk en bewerkelijk klusje, omdat de planten in hun zoektocht naar ruimte die er niet was, over elkaar klauterden om bij de lucht te komen, maar toch wist haar grootmoeder precies waar en wanneer, op welke manier en met hoeveel water ze elke pot moest begieten.

‘Kom eens hier, in de zon, dan zal ik je haar kammen.’

Voor Raquel was dat de inleiding tot het mooiste moment van elke zaterdag. Zoals altijd ging ze vlug op een van de balkons staan die wel een vrolijke reclameboodschap leken, en dan borstelde haar grootmoeder haar haar.

‘Waarom heet je zo, oma?’

De kam trok van voor naar achter een rechte lijn over haar hoofd en verdeelde het haar in twee gelijke helften, en het duurde even vóór Anita, in beslag genomen door haar behendige vingers, die de haarlokken met een haast automatische nauwkeurigheid verdeelden en onderverdeelden, antwoord gaf.

‘Omdat ze me zo hebben genoemd.’

‘Maar ze zouden je eigenlijk Ana noemen, hè?’

‘Ja, dat klopt. Mijn vader wilde me Placer noemen, dat betekent zoiets als plezier, maar dat vond mijn moeder niet mooi. Ze zei dat het geen naam was voor een fatsoenlijke, ijverige vrouw ...’ Raquel kon haar niet aankijken, maar ze wist dat haar grootmoeder nu glimlachte, want ze glimlachte altijd als ze dat grapje vertelde waarvan Raquel nooit de humor had ingezien. ‘En omdat ik thuis de jongste was, en zo klein ben, en pas vijftien toen we weggingen ... Iedereen heeft me altijd Anita genoemd.’

Als de eerste vlecht klaar was, begon ze aan de tweede, die even mooi, even lang en even dik werd, zonder ook maar één los haartje, zo symmetrisch als korenaren.

‘En jij?’ vroeg ze dan. ‘Weet jij waarom je Raquel heet?’

‘Ja, natuurlijk.’ Ze haalde adem en dreunde het antwoord op alsof ze op school voor de klas stond. ‘Oma Rafaela hield niet van haar eigen naam, maar ze wilde dat mama de r goed kon uitspreken en daarom zocht ze een mooiere naam die met dezelfde letter begon, en Raquel vond ze het mooist, en mama en papa vonden hem ook mooi en daarom hebben ze mij ook zo genoemd, al zeggen ze dat dat van die r onzin is.’

‘Maar dat is niet waar.’ Grootmoeder Anita pakte haar bij de schouders, draaide haar om en bekeek haar aandachtig om te zien of er ergens een foutje zat, maar dat was nooit zo, en daarna overlaadde ze haar met kussen, op haar wangen, haar voorhoofd en het puntje van haar neus. ‘Nu zie je er echt mooi uit. Wil je opa wakker gaan maken?’

‘Ja!’

Ze rende door de lange, donkere, hoge gang met de houten vloer, die helemaal niet leek op de gang bij haar thuis, totdat ze bij de laatste deur kwam, die van de slaapkamer van haar grootouders, waar het licht weer heer en meester was. Ze hield erg van dat huis, al vanaf de eerste dag dat ze het zag, leeg en net geschilderd, met aan een troosteloos balkon dat zijn schitterende toekomst niet kon voorzien een geel uithangbord met blauwe letters waarop TE KOOP stond. ‘Kijk eens, mam,’ zei ze toen ze met veel moeite de woorden had gelezen die haar nog niet zo goed afgingen, omdat ze wel Spaans kon praten, maar had leren lezen in het Frans, en ook last had van iets met een heel rare naam, dat in haar familie kennelijk heel normaal was, want haar ouders, haar oom, haar tante, haar neefje en haar nichtje hadden er ook last van gehad, en daarom haalde ze bij het schrijven soms de twee talen door elkaar. Te-ko-op, mama, kijk, maar haar moeder stond het telefoonnummer al op te schrijven. Kom, zei ze daarna, misschien is er wel een conciërge. Die was er en hij had ook de sleutel, kom maar mee, zei hij, er is net een lift gemaakt, hij komt uit Duitsland, wel heel klein, hoor, want deze oude huizen zijn natuurlijk niet gebouwd op moderne uitvindingen ...

Ze gingen omhoog naar de vierde verdieping in de gekste lift die Raquel in de zeven jaren van haar leven ooit had gezien, maar zelfs dat vond ze leuk. De cabine leek wel een speelgoedlift, want ze was zo klein dat ze achter elkaar moesten gaan staan, de conciërge voorop, zij in het midden en haar moeder achteraan. U zult wel zien, zei de man, het is een schitterend huis, net gerenoveerd, er zijn een aantal scheidingswanden weggebroken om de kamers groter te maken, en ze hebben het huis eraanast, dat niet aan de straatkant lag en nog geen dertig vierkante meter groot was, erbij getrokken, zodat er ruimte kwam voor een grote keuken

en een tweede badkamer ... In de anderhalve maand dat ze half Madrid hadden doorkruist op zoek naar een huis voor haar grootouders hadden ze veel van dat soort verhalen gehoord, maar wat hij zei, was niet overdreven of gelogen. Ze zagen eerst een ruime, rechthoekige woonkamer met twee grote balkons en in het midden een ronde pilaar van zwart gietijzer. Misschien staat die in de weg als we de meubels gaan neerzetten, zei haar moeder, hij is wel mooi. Toen al, op die middag in oktober 1976, in het matte zonlicht dat zich als een helder, gouden waas uitspreidde over de vermoeide bladeren van de bomen, was de slaapkamer aan het einde van de gang Raquels favoriet, want er stond nog zo'n pilaar met net zo'n kapiteel van bladeren en wijnranken, niet in het midden, maar aan de zijkant, en daarvoor, in de muur tegenover de plaats waar het bed zou komen, keek een rij ramen uit over een zee van daken en dakterrassen, rode, okerkleurige, gelige golven die aan de horizon braken achter iets wat een lege ruimte leek, maar in werkelijkheid een grote patio was, bijna een tuin, want de toppen van de acacia's reikten tot aan de derde verdieping.

Vanaf die plaats bekeek Raquel Madrid, het rood van de dakpannen die deinden in het licht en de schaduw, steeds hetzelfde en toch steeds anders, als schubben, als bloembladen, als beweeglijke spiegels die het licht opvingen en het naar eigen goeddunken weerkaatsten, waardoor de strenge leistenen silhouetten van de kerken onwillekeurig een uitbundige vreugde leken uit te stralen. De spitse, slanke torens verhieven zich ingetogen boven het onregelmatige silhouet van de stad die danste als een boot, als een draak, als het oude en machtige hart van de mooiste hemel die Raquel ooit had gezien. Wat groot is de hemel hier, dacht ze bij het zien van dat uitgestrekte blauw, zo helder dat je het niet verder hoefde te benoemen, een blauw veel blauwer dan hemelsblauw, zo intens, zo geconcentreerd, zo helder dat het niet eens een kleur leek, maar een ding, het kale oerbeeld van alle luchten. Een paar hoge, langgerekte wolken, zo ijl dat ze nog net een transparante sluier vormden die het licht temperde zonder het troebel te maken, leken getekend, met opzet daar opgehangen om de diepte van het blauw te laten zien, de totale hemel, die haar die middag, zonder dat ze het beseftte, net zo begroette als haar grootvader Ignacio bij de dageraad van een lang vervlogen dag, toen hij afscheid had genomen en nog niet wist dat hij die hemel heel, heel lang met zich mee zou nemen, waar hij ook heen ging.

Ze wist al hoe belangrijk de zon, het licht en het blauw voor de Spanjaarden waren. Ik ga sterven, Rafaela, had haar andere grootvader Aure-

lio, de vader van haar moeder, tegen zijn vrouw gezegd na het bezoek aan de dokter, die een ernstige hartkwaal bij hem had geconstateerd waaraan hij op niet al te lange termijn zou overlijden. Ik ga sterven, ja, je hebt het goed gehoord, en ik wil sterven onder de zon. Rafaela wilde haar enige dochter, die in Frankrijk vóór haar broers was getrouwd en net zwanger was, ook niet vertellen wat er aan de hand was. We gaan terug, zei ze alleen, we gaan ons huis verkopen en we willen iets aan het strand kopen, in de omgeving van Málaga, in Torre del Mar of daar in de buurt, waar je vader het naar zijn zin heeft ... We gaan terug, we gaan niet terug, volgens mij gaan ze terug, ik zou wel terug willen gaan, mijn vader wil niet terug, ik denk dat mijn familie vroeg of laat wel teruggaat. Niemand zei ooit waarheen ze teruggingen, dat hoefde niet. Raquel, die in 1969 werd geboren en als kind voortdurend gesprekken hoorde waarin alle mogelijke tijden en wijzen van het werkwoord teruggaan werden gebruikt, vroeg nooit waarom. Zo was het gewoon. Fransen verhuisden, ze gingen weg of ze bleven. Spanjaarden niet. Spanjaarden gingen terug of ze gingen niet terug, net zoals ze een andere taal spraken, andere liedjes zongen, andere feesten vierden en met oudjaar twaalf druiven aten.

De ouders van haar moeder waren teruggegaan en daarom ging Raquel vanaf haar derde elke zomer naar hen toe, naar hun witte, vierkante, lichte en frisse huis, dat een grote patio had met een wijnstok waaronder grootvader Aurelio altijd naar de zee zat te kijken. Ze klom op zijn schoot en zei niets, kuste haar grootvader, die heel ziek was, maar er niet zo uitzag, en altijd hetzelfde tegen haar zei, wat zitten we hier lekker, hè? In augustus kwamen haar ouders en die namen haar in de auto mee naar Fuengirola om op het strand te eten en naar Mijas om op een ezeltje te rijden en naar Ronda om het stierenvechten te zien, en de laatste zomerdagen werden ze allemaal heel treurig, zo treurig dat Raquel het gevoel had dat ze niet teruggingen, maar alles achterlieten, dat ze alles wat hun lief was in de steek lieten, de bougainvilles, de oleanders, de sinaasappelen en olijvenbomen, de geur van de zee en de boten in de haven, de witgekalkte muren, de vensterbanken met bloemen en de schaduw van de wijnstokken, de gouden olijfolie, de zilveren sardines, de subtiele geheimen van saffraan en kaneel, en hun eigen taal, want teruggaan was voor hen niet teruggaan naar huis, teruggaan deed je naar Spanje, hoewel niemand dat laatste woord ooit durfde te zeggen.

Daarom werden ze door de ouders van papa, die niet teruggingen, bij aankomst in Parijs uitgenodigd om te komen eten, en dan stelde grootmoeder Anita de ene vraag na de andere, vertel me alles, waar zijn jullie

geweest, wat hebben jullie gegeten, wat zeggen de mensen, naar welke muziek luisteren ze, was het er erg warm, waren er veel toeristen, hebben jullie het leuk gehad, en de prijzen, hoe zijn die, hebben jullie meegebracht waarom ik had gevraagd? Ja, ze hadden alles meegebracht, een enorme doos vol zoet en heet paprikapoeder, blikjes tonijn en ansjovis, paarse knoflook, kaas uit La Mancha, een hele ham, chorizo uit Salamanca, bloedworst uit Burgos, witte bonen, kikkererwten, spek, en twee enorme mandflessen olijfolie die ze altijd op de terugweg in een dorp in Jaén kochten. Wat fijn, zei ze dan altijd, wat fijn, en dan schoten de tranen in haar ogen, en aubergines, daar hebben jullie ook aan gedacht, wat geweldig, zo vind je ze hier niet, logisch, want ze weten niet hoe ze ze klaar moeten maken ... Ach, viel grootvader Ignacio haar dan in de rede, natuurlijk weten ze dat wel. Alleen doen ze het niet zoals jij het lekker vindt. Nou goed, dat zal het wel zijn, gaf ze dan toe, en ze keek een beetje bang naar mama omdat ze mama's vader graag mocht, en ze vroeg, hoe gaat het me je vader? O, goed, antwoordde die, eigenlijk is het ongehooflijk, ik denk dat de verandering hem ontzettend goed heeft gedaan, misschien komt het door het klimaat of ... nou ja, je snapt me wel. Dan knikte oma instemmend en voegde er ten slotte aan toe, dat is logisch, waarop haar man haar weer aankeek alsof ze hem had geprikt met een lange naald, met een trefzeker, scherp wapen. Dat is onzin, Anita. En hou er nou over op want ik wil het niet meer horen.

Daarna sloot Raquels grootmoeder zich op in de keuken, waar ze drie dagen aan één stuk door stond te koken ter voorbereiding van het jaarlijkse feest in het tweede weekend van september, als haar man en zij iedereen uitnodigden om te komen eten, al hun Spaanse vrienden en een paar Fransen die het eten net zo lekker vonden, behalve dan haar schoonzoon Hervé, de man van tante Olga, die charmant, sympathiek, leuk en progressief was, maar ook zo Normandisch dat hij beweerde niet tegen olijfolie te kunnen. Raquels grootmoeder was ontzettend beledigd, hoewel ze altijd iets speciaal voor hem klaarmaakte, een salade van witlof en gehakte walnoten of wat in boter gestoofd vlees, het alternatieve menu waarvan ze elk jaar meer moest maken, want er waren telkens meer Fransen en minder Spanjaarden. Het werkwoord teruggaan raakte in een versnelling, het verplaatste zich in hoog tempo van de toekomst naar het heden. Na zoveel bewegingloze jaren, na de eindeloze lethargie van een siësta in andermans huis, was alles voor de Spanjaarden heel snel gaan veranderen. Raquel was nog klein, maar ze merkte het wel.

We gaan terug, zei ook haar vader, hoewel hij in Toulouse was geboren

en zijn vrouw in Nîmes. Het was september 1975, ze hadden de maand augustus in Torre del Mar doorgebracht, en haar vader had werk gevonden in Spanje, niet in Málaga, de stad van grootvader Aurelio, maar in Madrid, de stad van grootvader Ignacio. Ik vertrek komende week, papa, in mijn eentje. De anderen blijven hier tot Kerstmis, en intussen ga ik op zoek naar een huis en een school voor onze dochter en zo. Omdat Raquel alleen achterblijft met de kinderen en haar werk zo ver weg is, en mama elke dag voor haar werk niet verder hoeft dan Aubersvilliers, had ik bedacht, als jullie tenminste geen bezwaar hebben, dat ze de komende maanden bij jullie gaan logeren, dan hoeven we de verhuizing ook niet tot het laatst uit te stellen, want jij vindt het toch niet erg om de kinderen naar school te brengen en ze ook weer op te halen, hè, mama ...

Raquels broertje Mateo was zo klein dat hij zich van Parijs weinig zou herinneren, maar zij was al zes en begon alles al te missen toen ze nog niet eens weg waren.

‘Maar, vertel nou eens ... Waarom wil je niet weg?’ Grootmoeder Anita keek bezorgd naar het stugge, zwiigende gezicht van haar kleindochter. ‘Je zult zien hoe fijn jullie het in Madrid hebben en over de school hoeft je je geen zorgen te maken. Weet je niet meer dat je zo moest huilen toen ik je vertelde dat je niet meer terug zou komen in mijn crèche? En wat is er toen gebeurd? Niks toch? Toen kwam je bij die aardige juffrouw Françoise en je had meteen een heleboel vriendjes en vriendinnetjes. Nou, zo gaat het in Spanje ook, of nog makkelijker, want dat is jouw land, ons land. Wij zijn Spanjaarden, dat weet je best.’

Nee, ik niet, had Raquel bijna gezegd, jullie wel, maar ik ben Frans, ik ben hier in Parijs geboren en ik wil niet weg, ik vind het eng om alles achter te laten, mijn vriendjes en vriendinnetjes, mijn school, mijn wijk, mijn huis, de bus, de straten en de televisieprogramma's. Dat dacht ze, maar ze hield het bij een bescheiden protest, niet omdat ze met haar zes jaren haar gevoelens nog niet goed kon benoemen, maar omdat ze al wist dat het in dat huis verboden was om zoiets hardop te zeggen.

‘Als we nou naar Málaga gingen, dan vond ik het minder erg. Daar wonen opa en oma.’

‘Hoezo? Je grootvader Ignacio komt uit Madrid. Hij kan je er alles over vertellen. Ga het hem maar vragen.’

‘Waarom gaan jullie niet met ons mee, oma?’

‘Ja, kind, omdat de wereld onrechtvaardig in elkaar zit.’ Ze was klaar met het hakken van de walnoten, deed ze in een schaal, zette haar handen in haar zij en keek Raquel aan. ‘Omdat je opa niet wil, omdat hij de

koppigste man van de hele wereld is, en dat terwijl ik een echte Aragoneze ben, hè, koppig als een ezel, daar moet hij me dan zo nodig aan herinneren. Toen ze hem de Franse nationaliteit wilden geven, wilde hij die niet, toen we wat geld begonnen over te houden, weigerde hij een huis te kopen, maar moet je zien hoe handig je grootvader Aurelio het heeft aangepakt, die heeft met het geld van dat piepkleine huis in Ville-neuve dat nog lang niet was afbetaald, een huis in Torre del Mar gekocht en toen hield hij nog geld over. Maar je grootvader Ignacio niet, hij niet. Omdat hij ... omdat hij altijd de flinkste moet zijn. En waarom, vraag ik me af, waarom? Om niks. En waar woont je grootvader Aurelio nu, die zo zwak was om zich aan Frankrijk te hechten? In Spanje. Waar is je grootvader Ignacio die weigert om hier een cent te investeren? In Frankrijk. Hier zijn we en hier blijven we.'

'Maar zou je het fijn vinden ...'

'Nou en of.' Haar grootmoeder ging op een stoel zitten en trok haar op schoot. 'Als ik met een Fransman was getrouwd, zoals Olga, dan niet, maar ... Ik ben met je grootvader getrouwd, dat geluk heb ik gehad, want we zijn altijd heel gelukkig geweest maar altijd op zijn Spaans, we praat-ten in het Spaans, we zongen in het Spaans, we voedden onze kinderen Spaans op, we hadden Spaanse vrienden, Spaans eten, Spaanse gewoontes ... Ik leerde net zo te koken als mijn schoonmoeder, 's zaterdags stoofschotel, 's zondags paella, dat ben ik al die jaren blijven doen, en denk erom, ik hield van haar, hè, ik hield van haar alsof ze mijn moeder was, want dat was ze voor mij toen je vader werd geboren en we niet eens wisten waar je opa was, of hij nog leefde of dood was, en ik was niet eens getrouwd en zo. In die tijd hadden we het heel moeilijk, maar alles was logisch, alles had zin, en nu ... Nu weet ik niet wat we hier nog doen, vooral als jullie ook teruggaan.'

'En je dorp?'

'Hou op over mijn dorp, want dat wil ik niet zien ...'

Zo waren de dingen. Zo raar, zo absurd, zo onbegrijpelijk. Want wij zijn Spanjaarden. Haar vader was in Toulouse geboren, haar moeder in Nîmes en haar grootmoeder Anita was op haar vijftiende weggegaan uit een dorp in de provincie Teruel waarvan haar kleindochter nooit de naam zou kunnen noemen, al zou ze het willen, want haar grootmoeder had de naam ervan nooit meer willen uitspreken. Daar ergens, in de bergen van Albarracín, zei ze alleen, en dat het een wonder was dat ze nog leefde, want ze waren allemaal vermoord, haar vader, haar broers, haar schoonfamilie, iedereen behalve zij, en dat ze op een kwade dag,

toen ze net vijftien was geworden maar met de moed van een dertigjarige vrouw zomaar was gaan lopen met een zus die tbc had en een moeder die op haar vijftigste wel een oude vrouw leek, totdat ze na diverse vluchtelingenkampen in Toulouse was terechtgekomen.

Toen haar moeder daar was gestorven, had een echtpaar uit Madrid zich over haar ontfermd, Mateo Fernández en zijn vrouw María, die twee zoons hadden van wie er een was gefusilleerd in Spanje, en de andere ergens in Frankrijk gevangenzat in een interneringskamp waar hij dwangarbeid moest verrichten alleen omdat hij Spanjaard was, en ook nog twee dochters, van wie de oudste, nog maar net twintig, al weduwe was omdat haar man ook gefusilleerd was, tegen eenzelfde soort muur als zijn zwager. Anita was getrouwd met de enige jongeman van de familie Fernández die het was gelukt twee oorlogen te overleven, onze oorlog en die van hen, zei ze, alsof de oorlogen in Spanje moediger, beter en anders bevochten werden, en ze was ontzettend blij geweest dat haar oudste zoon was gaan samenwonen met Raquel Perea, de dochter van Aurelio, een man uit Málaga die alleen bang was voor onweer en die na zijn ontsnapping uit het kamp waar hij Ignacio Fernández, bijgenaamd de Advocaat, had leren kennen, op het punt had gestaan om de grens over te steken, maar op het laatste moment, toen hij de kleur van de uniformen van de guardia civil al zag, rechtsomkeert had gemaakt omdat we uit een land van klootzakken komen, zo is het gewoon, daar is niks aan te doen.

Dat was dezelfde Aurelio die was teruggegaan omdat hij onder de zon wilde sterven, maar hij raakte elk jaar verder van de dood verwijderd en leefde in de schaduw van een wijnstok waarvan de vrouw die nu in de keuken van haar huis in Parijs hun kleindochter wiegde, tranen in haar ogen kreeg, grootmoeder Anita, die haar hele leven nog geen Andalusische wijnstok had gezien en ook nog nooit in Málaga was geweest, die van de Middellandse Zee alleen de Côte d'Azur kende, die meer dan twee keer zo lang in Frankrijk had gewoond als in dat dorp in Aragón waarvan ze de naam nooit meer wilde uitspreken en die als door een wonder was blijven leven en wier man nu niet terug wilde naar Spanje, maar die ongetwijfeld zijn leven aan haar te danken had, sinds dat moment ergens in 1945 toen hij tegen haar zei dat hij erover dacht om de grens over te gaan omdat daar in dat land ervaren mannen nodig waren. Ik smeeek je, Ignacio, alsjeblijft, ga niet terug, hoe graag je ook wilt, jij hebt al genoeg gedaan, je hebt al genoeg gegeven, en ik heb alleen maar jou, ik heb geen familie meer, geen huis, geen dorp, geen land, helemaal niets, ik heb alleen maar jou en een zoontje dat je pas gezien hebt toen hij al twee was,

en binnenkort nog een kind, jij hebt al genoeg gedaan, nu zijn de anderen aan de beurt. De anderen hebben hetzelfde gedaan als ik, zei hij. Maar die anderen kunnen niets doen voor degenen die hier zijn, en jij wél. Hier hebben we je ook nodig, Ignacio ...

Dat verregaande argument, dat met evenveel liefde als wanhoop werd gebracht, had de koppigste man van de hele wereld in Frankrijk gehouden, de man die terug had willen gaan naar Spanje toen zijn vrouw niet wilde dat hij terugging, en die nu niet terug wilde, nu zij huilde van heimwee om de schaduw van een wijnstok die ze nooit had gezien. Zo raar gingen de dingen, en Raquel begreep ze niet, maar die doolhof van gevoelens, waarin doodlopende straten uitkwamen bij een wit huis aan zee, was het decor van het leven dat haar ten deel was gevallen.

Ik ben de burgeroorlog meer dan zat, zong haar vader vaak, als ze een uitstapje hadden. Haar moeder voegde er lachend de tweede regel aan toe, en ook de moed van de Spaanse rooien, retteketet, ik ben het beleg van Madrid meer dan zat, vervolgde haar vader, en de slag bij Guadalajara, retteketet, antwoordde haar moeder, ik ben het Vijfde Regiment meer dan zat, en de foto van mijn vader op die Duitse tank, retteketet, retteketet, retteketet ... Zo reden ze elke zondag na de paella bij grootmoeder Anita terug naar huis, slap van het lachen, en toch was haar vader al in Spanje en haar moeder bezig met het pakken van de koffers, en kreeg Raquel op al haar vragen altijd hetzelfde antwoord, nou, daarom, omdat we Spanjaarden zijn. Totdat haar grootvader Ignacio haar een ander antwoord gaf.

‘Ik had al een heleboel keer dood kunnen zijn, weet je? Eerst in onze oorlog. Daarna toen ze me in Madrid arresteerden, toen ik uit de gevangenis ontsnapte, toen ze me opsloten in Albaterra, toen ik midden in de provincie Cuenca uit de trein sprong, toen ik in een vrachtwagen van Barcelona naar Gerona reed, toen ik de grens overging, in het kamp in Le Barcarès, waar zoveel mensen stierven, toen ik mijn compagnie ontvluchtte, toen madame Larronde mijn moeder waarschuwde dat haar zwager op het punt stond me aan te geven, en later nog eens, toen ik terugging naar mijn compagnie, toen ik opnieuw ontsnapte, toen ik tegen de Duitsers vocht, hoeveel is dat ...’ hij had het op zijn vingers bijgehouden. ‘Dertien keer had ik dood kunnen zijn en hier zit ik, wat vind je daarvan?’

‘En die keer dat je naar Spanje terug wilde gaan en oma je tegenhield?’

‘Die telt niet.’

‘En waarom ben je zo vaak ontsnapt?’

‘Omdat ze me wilden vermoorden.’

‘Wie?’

‘Iedereen.’

Maar dat was na die onmogelijke, tropische novemberochtend, toen het op straat heel koud was, maar in huis veel te warm omdat haar moeder met verhitte stem door de telefoon schreeuwde, mama, we weten het al, natuurlijk, ze hebben het op de radio gezegd en Ignacio heeft net gebeld, ja?, wat fijn, nee niet huilen, mama, roep papa even aan de telefoon, papa, niet zo schreeuwen, rustig nou, straks krijg jij ook nog wat ...

Raquel kon nog geen klokkijken, maar ze besepte dat het al ochtend was omdat er prachtige lichtstrepen door de rolgordijnen vielen, en het was donderdag, dat wist ze zeker, want ze telde de dagen af tot tante Olga met haar en haar nichtje en neefje naar de film zou gaan, en over een dag en een nacht zou het vrijdag zijn. Toen ging de bel en kwam tante Olga binnen, en ze schreeuwde ook. Raquel schrok. Ze bleef heel stil in bed liggen en probeerde te bedenken wat er gebeurd zou zijn, totdat ze haar broertje Mateo hoorde huilen, waarop ze opstond en de slaapkamer uit rende. Iedereen was in de keuken, en erg verdrietig. Tante Olga snoot haar neus terwijl ze de koffiepot op het vuur zette, mama's ogen waren opgezwollen, en oma schudde zwaar zuchtend haar hoofd alsof het haar moeite kostte om adem te halen. Opa zat aan de lege tafel, zijn armen hingen slap langs zijn lichaam en hij was de enige die haar aan zag komen.

‘Wat is er?’ Raquel ging naar hem toe en kroop op zijn knieën zonder te vragen of het goed was.

‘Franco is dood.’ Hij omhelsde haar stevig.

‘En hebben we geen school?’

‘Jij niet. Vandaag is het feest.’

‘Maar jullie zijn helemaal niet blij ...’

Hij zag er het verdrietigst uit van allemaal, maar toen hij dat hoorde, begon hij te lachen en zijn vrouw, zijn dochter en zijn schoondochter deden mee. Toen begon het echte feest, een ontzettend lange en bijzondere dag, misschien niet de raarste van alle rare dagen die Raquel sindsdien tot een middag in mei 1977 meemaakte, maar wel de enige dag waarop ze mocht doen waar ze zin in had.

Bij de middagmaaltijd had ze nog steeds haar nachtpon aan en haar melk niet opgedronken, maar wel een heel pakje chocoladekoekjes naar binnen gewerkt, twee glazen cola gedronken, en zich heel zwaar opge maakt met de oogschaduw en lipstick van haar moeder, maar niemand leek het te merken en iedereen was toch voortdurend in de weer, want de

telefoon en de bel bleven maar gaan, bekenden en onbekenden, die ook niet waren gaan werken, kwamen langs, ze kusten haar, gingen weg of bleven, ze aten of aten niet. Grootmoeder Anita sloot zich op in de keuken, zoals ze altijd deed als ze zenuwachtig was, en ze verscheen om de haverklap in de kamer met een dienblad, en later kwam oom Hervé met haar nichtje Annette, die naar haar grootmoeder was vernoemd en Jacques, die nou eenmaal zo heette, en toen had Raquel het al meer naar haar zin en begon ze haar nichtje op te maken, totdat ze iemand twee keer in zijn handen hoorde klappen en daarna de stem van haar grootvader, vooruit, we gaan naar buiten.

Het was halfvijf 's middags en er huilde niemand meer. Mama maakte haar gezicht schoon, breed glimlachend, alsof ze het heerlijk vond om al die bontgekleurde vlekken op haar gezicht te zien, en ze kreeg haar nieuwe jurk aan, en haar nette jas met een bijpassend, belachelijk hoedje dat kapotje heette en dat ze haatte. Ze wilde het nog afzetten en achterlaten op de tafel in de hal, maar ze werd afgeleid door het aanbod van oom Hervé, die al klaarstond om met zijn kinderen en Mateo naar huis te gaan en haar ook wel mee wilde nemen, maar nog meer door het antwoord van haar grootvader, nee, ik wil dat ze meegaat. Zij is al groot en dan zal ze zich deze dag altijd blijven herinneren.

Raquel zou zich die dag altijd herinneren, maar niet vanwege de zoenen en de omhelzingen, de vreugde en de tranen, het uitbundige geknal van de kurken die van de champagneflessen sprongen, niet vanwege het Spaanse feest dat uitbrak achter de deuren van sommige Parijse huizen, bijzondere, vertrouwde en tegelijkertijd onbekende plaatsen, waar haar grootouders werden ontvangen door mensen die hun naam schreeuwden en hen uitnodigden om een tortilla te proeven, en nóg een, die nooit de laatste zou zijn, want het was een lange nacht met flessen champagne en tortilla's, met zoenen en stevige omhelzingen, met vloeken en namen, met openlijke wraak en persoonlijke rancunes, met toosten op de afwezigen en onbeantwoorde vragen. Omdat we Spanjaarden zijn en Spanjaarden nooit volmaakt gelukkig kunnen zijn, verscheen er een doffe, dronken wanhoop in hun vochtige ogen, in de scherpe lijnen van de gezichten van die magere, uitgeteerde mannen, die uitgeput waren omdat ze voortdurend hard hadden moeten zijn, die hun glas steeds maar weer hieven en telkens weer herhaalden, de hond is dood, de woede is voorbij, maar die toch vol woede zaten, een woede die hun hart zo stevig in zijn greep hield dat ze maar al te goed beseften dat ze wel uit alle macht probeerden gelukkig te lijken, maar dat ze er nooit ofte nimmer van af zouden komen.

Raquel zou zich die dag altijd herinneren, maar niet vanwege de wonderlijke gedaanteverandering van haar grootmoeder, die ineens een jonge vrouw leek, omdat ze liep alsof ze zweefde, alsof ze danste, en evenmin vanwege de manier waarop haar grootvader haar aankeek, ook met ogen waaruit een wild, onpeilbaar verdriet sprak, behalve wanneer ze haar volgden alsof hij op het punt stond om verliefd op haar te worden, drieëndertig jaar nadat zij voor het eerst verliefd op hem was geworden. Ze kusten elkaar lang nadat ze hadden gedanst op een plein waar andere, veel jongere Spanjaarden, bittere vruchten van het Spanje van Franco, studenten en latere vrijwillige ballingen samen met linkse pseudoavonturiers uit gegoede families en doodgewone arbeiders een straatfeest hadden geïmproviseerd met een Argentijn die paso dobles op zijn accordeon kon spelen.

‘Zijn jullie Spanjaarden?’ vroeg een man die hen zag staan aan tante Olga, die vóór ze antwoord gaf eerst een slok uit de fles nam.

‘Ja.’

‘Emigranten?’ drong hij aan, en Olga nam nog een slok, schudde haar hoofd, wachtte even om adem te halen en wees op grootvader.

‘Dat is mijn vader,’ zei ze. ‘Ignacio Fernández Muñoz, bijgenaamd de Advocaat, verdediger van Madrid, kapitein in het Republikeinse Volksleger, strijder tegen de fascistten in de Tweede Wereldoorlog, tweemaal onderscheiden voor de bevrijding van Frankrijk, een rooie Spanjaard,’ en haar stem beefde van emotie, van een trots die Raquel niet goed kon begrijpen.

Ze had het al zo vaak gehoord, dat was haar grootvader, de vader van haar vader, die lachend zong dat hij de burgeroorlog zat was, en zijn zus, die altijd met hem meezong en meelachte, was nu heel ernstig, zo ernstig dat ze niet eens de moeite nam om de traan weg te vegen die langzaam over haar wang gleed, maar dat verbaasde Raquel minder dan de reactie van die onbekende man, nog bijna een jongen, die naar haar grootvader toe ging, zijn hand uitstak en geëmotioneerd het woord tot hem richtte, met zijn rug recht, zijn kin in de lucht.

‘Meneer, het is mij een eer u te groeten.’

Raquel, die zich die dag altijd zou herinneren, bekeek dat tafereel alsof ze naar een film zat te kijken. De accordeon viel stil, degenen die aan het dansen waren, bleven staan, degenen die aan het zingen waren, stopten, terwijl er moeizaam, eerbiedig, haast plechtig werd gefluisterd, kapitein, republiek, balling, rooie, woorden die met respect werden uitgesproken.

Kapitein, republiek, balling, rooie, woorden kostbaar als edelstenen, als

een bron met fris water die ineens midden in de woestijn is ontsprongen. Alle blikken waren gericht op die lange, goed geklede man, die zich niet onderscheidde van de Fransen omdat hij blond was en een blanke huid had, en op de donkere, kleine vrouw die tegen hem aan ging staan en te modern leek voor een Spaanse vrouw, want ze had kort, donkerrood geverfd haar en een heel moderne jas die tot haar voeten reikte. Die jongens die nog zo jong waren, met hun brillen met dunne monturen en ronde glazen en hun lange haar, met hun overhemden die onder hun trui uit kwamen en hun open houtje-touwtjessassen en die meisjes die hun haar los droegen maar verder dezelfde kleren aanhadden als grootmoeder Rafaela, keken hen ernstig en vol verlangen, eerbiedig en ontroerd aan, alsof ze hun hele leven op dit moment hadden gewacht.

Aanvankelijk waren haar grootouders zo verbijsterd dat haar grootvader niet eens iets kon zeggen toen de eerste jongen hem de hand drukte. Ik wil u ook graag begroeten, meneer, zei de tweede, de derde noemde hem kameraad, en de vierde, een meisje, bedankte hem, we hebben zoveel te danken aan mensen zoals u, zei ze. Toen begon haar grootmoeder, die haar tranen de hele dag in bedwang had kunnen houden, heel zachtjes te huilen en met een kalme, milde gelatenheid koesterde ze de tranen die uit haar ogen drupten, ik ben heel trots u te leren kennen, meneer, het is een genoegen, een eer voor me, tot de laatste, een kleine, iele jongen met woest krullend zwart haar, als een soldaat voor hem in de houding ging staan, tot uw orders, kapitein, en haar grootvader zijn ogen sloot, ze weer opende en eindelijk glimlachte.

Hoe bestaat het, mompelde hij hoofdschuddend, en hij herhaalde die zin die zo bij hem hoorde, hoe bestaat het, de zin die hij altijd zei als iets hem hoe dan ook onmogelijk leek, de onveranderlijke inleiding tot schrik en verbazing, onverwacht verdriet en blijdschap, hoe bestaat het, dat zei hij, en in plaats van de jongen de hand te schudden, sloeg hij zijn armen om hem heen.

Op dat moment leek het hele plein opgelucht adem te halen, in een spontane, harmonische beweging op te zwellen en weer in te krimpen, de gebouwen en de lichamen leken op hetzelfde moment geluid en beweging terug te krijgen, en de accordeon klonk weer, haar grootmoeder pakte haar man bij de arm, dans met me, Ignacio, en ze dansten samen, als enigen midden op het plein, en daarna kusten ze elkaar lang, alsof ze eindelijk alleen maar echt blij waren.

Toen ze ophielden met dansen, klaptten alle mensen in hun handen en kwamen om hen heen staan, ze ontkurkten nog meer flessen en proostten

op die dag en die nacht, en nu durfden ze ook vragen te stellen en op de vragen van haar grootouders antwoord te geven. Het was een bont gezelschap, Catalanen, Galiciërs, zes Andalusiërs, iemand uit Murcia, een stel uit Ciudad Real, een meisje van de Canarische eilanden, een paar Basken, twee Asturiërs, een Aragonees uit Zaragoza en vier óf zes Madrilenen, want twee van hen benadrukten dat zij uit Vallecás kwamen en dat was toch wel iets anders dan Madrid. Ze leken een hechte groep, maar de meesten hadden elkaar pas die ochtend leren kennen, toen ze alleen of in groepjes van twee of drie studiegenoten of collega's de straat op waren gegaan en elkaar gaandeweg in cafés waren tegengekomen, dé plek waar Spanjaarden elkaar altijd ontmoeten. Ze waren de hele dag al aan het drinken, zingen en dansen, en onderweg hadden ze een heel stel Fransen, vooral meisjes, een paar Chilenen en de Argentijnse accordeonist meegekregen, maar dat drong nauwelijks meer tot Raquel door, want die was op een bank in slaap gevallen en ze moesten haar wakker maken voor de foto's.

In de auto viel ze weer in slaap en ze werd pas wakker toen haar moeder haar een nachtop wilde aantrekken. Daarna kon ze niet meer in slaap komen. Ze hoorde allerlei geluiden van deuren en kranen, gefluisterde afscheidsgroeten en een stilte die werd verstoord door het behoedzame gescharrel van iemand die ook wakker was, maar probeerde onopgemerkt te blijven. Die nacht was Raquel alleen in de slaapkamer, Mateo was bij tante Olga blijven slapen. Ze stond op, liep naar de gang en zag licht in de woonkamer. Haar grootvader gaf haar geen standje omdat ze was opgestaan. Integendeel, hij lachte, nam haar in zijn armen, en vertelde haar toen dat hij al heel veel keren dood had kunnen zijn.

‘Waarom wilde iedereen je vermoorden?’

‘Omdat ik een republikein was, en een communist, een rooie, een Spanjaard.’

‘Was je al die dingen?’

‘Ja, en ik ben ze nog steeds. Daarom had ik al zo vaak dood kunnen zijn, maar ik heb het er levend afgebracht en weet je waarvoor?’ Raquel schudde haar hoofd en haar grootvader lachte opnieuw. ‘Voor niks.’ Hij zweeg even en zei het nog een keer. ‘Voor niks. Om vanavond met je oma in de ijzige kou op een plein in het Quartier Latin in het bijzijn van een groep naïevelingen een paso doble te kunnen dansen. Echt heel aardige jonge mensen, hoor, goede, gulle, grappige, fantastische jongeren, maar ze zijn ook naïef, omdat ze niet weten waarover ze praten en totaal geen idee hebben wat ze zeggen.’

‘Maar dat is toch niet niks?’

‘Nee, daar heb je gelijk in. Maar het is wel heel weinig. Ontzettend weinig.’

Haar grootvader kuste haar en keek haar aan. Hij glimlachte nog steeds, maar zo’n trieste glimlach had Raquel nog nooit gezien. Dat was wat ze zich altijd van de dag en de nacht van 20 november 1975 zou herinneren, de triestheid van haar grootvader, een inktzwart, glimlachend verdriet, de balans van die dag vol gelach en geschreeuw, champagne en tortilla’s, een woest, duister, gelukkig Spaans feest, en die vermoeide man die glimlachte om zijn laatste mislukking, een kleine, definitieve, wrede en dubbelzinnige nederlaag, het werk van de tijd en het lot, een overwinning van de dood en niet van de man die er zo vaak aan ontkomen was.

Ignacio Fernández had die dag en die nacht geen traan gelaten. Hij had zijn vrouw, zijn dochter en zijn schoondochter zien huilen en ook veel vrienden en kameraden, mannen die net als hij al dood hadden kunnen zijn, maar in leven waren gebleven en nu het lijk van hun vijand langs hun deur zagen komen. Laten we toosten, zeiden ze, want we komen uit een land van klootzakken, een land van lafaards, van ellendelingen, van volgevreten buiken, een kloteland, dat had hij allemaal gehoord, maar hij had geen traan gelaten. Laten we toosten, want we hebben hem in al die veertig jaar niet kunnen vermoorden, maar hij had niets gezegd en niets gedaan behalve keer op keer zwijgend het glas geheven. Ik wil sterven, Ignacio, had een oudere man tegen hem gezegd die hij op een van de vele plaatsen waar ze die avond waren geweest stevig had omhelsd. Sodemierter op, Amadeo, had hij geantwoord, vandaag is geen dag om dood te gaan, en toen had hij ook al zo geglimlacht.

‘Zo moet je niet praten, opa,’ probeerde Raquel te zeggen, met een brok in haar keel.

‘Ach, meisje ...’ Haar grootvader hield haar een stukje van zich af, keek haar rustig aan, fronste zijn wenkbrauwen en nam haar weer in zijn armen. ‘Wat is er met jou aan de hand?’

‘Ik weet het niet.’ En ze wist het ook niet. ‘Ik word zo verdrietig als ik je zo hoor praten.’

‘Maak je geen zorgen. Ik ben blij, ook al lijkt dat niet zo. Nu kan ik eindelijk ook teruggaan.’

De volgende ochtend zou Raquel zich niet herinneren hoe ze in slaap was gevallen, maar dat gesprek zou ze nooit meer vergeten. Haar grootvader had haar in zijn armen genomen en was naast haar gaan liggen, en vlak daarna was het dag geworden, en mama was de kamer in gekomen

en had gezegd dat ze op moest schieten, opstaan, Raquel, meisje, kom, het ontbijt staat klaar. Daarna had haar grootmoeder haar naar school gebracht alsof het een gewone dag was, en het was ook een gewone dag behalve dat ze omviel van de slaap en in het speekwartier indommelde, en toen tante Olga haar 's middags kwam halen om met haar neefje en nichtje naar de bioscoop te gaan, viel ze weer in slaap en van de film zag ze niets. Dat was uiteindelijk nog wel een geluk, want toen ze terugkwam bij haar grootouders was ze heel wakker en zonder aarzelen herkende ze haar vader in de jonge man die voor de deur uit een taxi stapte, waarna er nóg een Spaans feest begon, deze keer thuis, voor de familie, een zuur, zoet, bitter, zout, maar laatste feest.

‘Ik wilde bij jou zijn, papa, bij jou en bij mama.’

Haar vader zei verder niets meer, en hij deelde de cadeautjes uit, een grote doos voor Raquel, een kleinere voor Mateo, parfum voor zijn vrouw, olijfolie voor zijn moeder, en een helder, kalm en minutieus ooggetuigenverslag van de gebeurtenissen van de vorige avond, een verhaal dat haar grootvader aandachtig aanhoorde, zonder te glimlachen, zelfs niet toen zijn zoon bekende dat hij nóg hoofdpijn had van de enorme kater van de vorige dag, want na de drankjes 's ochtends op kantoor was hij blijven toosten, met cider, witte wijn, rum en whisky. Dat was mijn schuld niet, hoor, vatte hij samen, maar we moesten wel iets anders drinken, omdat de champagne in Madrid 's middags tegen etenstijd al op was. Toen begon haar grootmoeder plannen te maken, data te noemen, slaapkamers te tellen, we kunnen bij jullie in de buurt komen wonen, hè, wat vind jij, Ignacio?

Haar man antwoordde niet meteen. Eerst sloeg hij in één keer zijn glas cognac achterover, stond op, steunde met zijn vuisten op de tafel, en pas daarna barstte hij los.

‘Waar heb je het nou toch over, Anita? Zou je me willen vertellen waar je het over hebt?’ Haar grootmoeder sloeg haar ogen neer en zweeg, en niemand durfde zijn mond open te doen, hoewel oom Hervé, die een Fransman was en zo langzamerhand wel schoon genoeg moest hebben van al die Spaanse passie, een vermoeid gezicht trok dat zijn schoonvader niet zag. ‘Weet je wie de baas is in Spanje? Heb je die klootzak soms niet zien huilen? Weet je niet wie dat is? Bel Aurelio dan maar, vooruit. Dan kan hij het je vertellen, of Rafaela, want in Málaga kennen ze hem goed.’

‘Maar laatst, toen je Ramón hebt gezien, heb je zelf gezegd ...’

‘Ik weet heus wel wat ik tegen je heb gezegd! Dat Ramón me had verteld dat meneer Dinges hem had verteld dat een andere meneer Hup-

peldepup had gehoord dat nog een andere meneer Zus en zo had vernomen dat iemand, onduidelijk is wie, op een geheime vergadering, zo geheim dat niemand weet waar en wanneer die is gehouden, had gezegd dat er zonder ons niets ging gebeuren. Dat heb ik tegen je gezegd. En weet je wat dat betekent? Dat betekent geen moer, en zelfs dat niet. Hoe bestaat het, Anita ... Ik ben op dit moment niet eens Spanjaard, verdomme, ik heb geen paspoort, geen Spaans paspoort, geen Frans paspoort en ook niet van een ander land, ik kan alleen aantonen dat ik politiek vluchteling ben en ik heb een carnet van de Spaanse Communistische Partij, die trouwens in Frankrijk ook verboden is. Waar wil je dat ik daarmee naartoe ga?

‘Nou, Aurelio ...’

‘Aurelio was ziek en ik niet.’

‘Dat heeft er niks mee te maken.’

‘Natuurlijk wel! Aurelio is gepensioneerd en ik niet, ik ben zevenenvijftig en ik kan niet van de lucht leven, Anita, ik kan niet zomaar weggaan, en jij ook niet. Jij moet met je compagnon gaan praten, tenminste, dat lijkt mij, je moet besluiten wat jullie gaan doen, of ze jouw deel van je koopt of dat jullie de crèche sluiten, en ik moet werk vinden, ik kan niet ...’

‘Maar je hebt al met Marcel gepraat, en hij ...’

‘Ach, schei toch uit! Hij doet wat hij kan, maar alleen wanneer het kan, en nu kan het niet, nu moeten we afwachten, kijken wat er gebeurt, hoe alles zich ontwikkelt. Dat is tenminste wat ik ga doen. Als jij eerder terug wilt gaan, dan hou ik je niet tegen, dat weet je. Bespreek het met je zoon, die zal het heerlijk vinden.’

‘Wat ben je toch een stijfkop, Ignacio!’ zei haar grootmoeder hoofdschuddend.

‘Ik ben geen stijfkop,’ antwoordde hij haast lief, ‘ik ben een realist.’

‘Hou toch op, je bent totaal geen realist. Koppig, koppig, koppig, dát ben je.’

Haar man verdedigde zich niet. Hij ging weer in zijn stoel zitten, vulde zijn glas en speelde er een tijdje mee.

‘En trouwens ...’ Toen haar grootmoeder opnieuw de stem van haar man hoorde, ging ze rechtop zitten, maar hij richtte zich niet meer tot haar, maar tot zijn zoon. ‘Waar zei je ook weer dat je woont?’

‘Op een terrein met vier gebouwen met een gemeenschappelijke tuin, dicht bij de calle Arturo Soria.’

‘En waar is dat?’

‘Tja, hoe moet ik je dat nou uitleggen ... Aan het eind van de calle de

Alcalá, maar helemaal aan het eind, voorbij de arena.’

‘In Ciudad Lineal?’

‘Nee, nog verder. Aan de weg naar Canillejas.’

‘Canillejas?’ Ignacio Fernández keek zijn zoon aan met een uitdrukking van haast kinderlijke schrik, met grote ogen, zijn wenkbrauwen hoog opgetrokken. ‘Maar dat is toch ontzettend ver van Madrid ...’

‘Dat was het, papa, vroeger. Nu niet meer, nu is het Madrid. De stad is veel groter geworden sinds je weg bent gegaan.’

‘Maar ik ga niet in Canillejas wonen,’ zei hij, en hij keek zijn vrouw aan, die reageerde met een eigenaardige glimlach, terwijl ze haar hoofd schudde alsof ze zichzelf gelijk wilde geven.

‘Wat wil je dan?’ Zijn zoon glimlachte ook. ‘Denk maar niet dat je iets op de glorieta de Bilbao vindt.’

‘Als dat niet lukt, dan zo dicht mogelijk daar in de buurt.’

Hoe heet dit plein? Een jaar later was dat de eerste vraag die Raquel aan de conciërge stelde, terwijl ze hem hielp een blauw-met-geel bord weg te halen van het balkon van een huis dat kennelijk niet meer te koop was. Plaza de los Guardias de Corps, antwoordde hij. Wat een moeilijke naam, peinsde ze hardop, en die man, die tegen mama had gezegd dat hij ook wel wist dat het huis een beetje duur was, maar dat ze in die buurt niets beters zouden vinden, schreef het op op een papier. En hoe ver is het naar de glorieta de Bilbao, vroeg ze toen. Lopend, wilde hij weten, en ze knikte, tien minuten op je dooie gemak ... Dat is niet veel, hè? Nee, welnee ... Bijna niks, zou ik zeggen.

Je zult er heel erg blij mee zijn, opa, heel blij, vertelde ze hem later, toen ze thuis waren en ze naar de telefoon was gehold om de eerste te zijn die hem het nieuws vertelde, je hebt geen idee hoe groot de hemel daar is.